

РЕАЛІЗАЦІЯ ІДЕЙ В. О. СУХОМЛИНСЬКОГО НА УРОКАХ ЗВ'ЯЗНОГО МОВЛЕННЯ У 5-6 КЛАСАХ

У цій статті викладені думки щодо формування навчально-мовленнєвої компетентності учнів 5–6 класів через використання дидактичної та художньої спадщини визначного педагога ХХ століття В. О. Сухомлинського.

У процесі становлення національної школи в Україні особливої актуальності набувають численні положення праць В. Сухомлинського, що стосуються розвитку в учнів умінь і навичок усного та писемного мовлення, піднесення мовленнєвої культури.

Педагог вважав, що вміння вправно користуватися мовою, відчуття краси слова потрібні кожній людині. Дзеркалом духовної культури, за В. Сухомлинським, є мовна культура людини. «У мові, – був переконаний Василь Олександрович, – відбивається ідейна спрямованість духовного життя людини, слово містить у собі невичерпні можливості для впливу на її світоглядну сферу» [6, с. 59].

На думку вченого, розвиток мовлення особистості зумовлюється багатьма чинниками. Серед них слід урахувати наступність між сім'єю, дошкільним закладом, школою. Василь Олександрович прагнув, щоб багатство рідної мови відкривалося дітям з раннього дитинства, а тому багато працював у цьому напрямі з дошкільнятами. В. Сухомлинський вважав, що творчість людини є вершиною її духовного життя, показником розвитку інтелекту, почуттів та волі, суспільно значущих матеріальних і духовних цінностей, умовою утвердження людської гідності.

Словесна творчість – могутній стимул духовного життя дитини, вискоелективний засіб духовного розвитку, джерело натхнення в оволодінні мовою, мовленнєвою культурою, надійний засіб самовираження, самоствердження особистості [3, с. 16].

У своїх працях Василь Олександрович не раз наголошував на винятковій відповідальності вчителя-словесника за виховання у дітей любові до рідної мови, природи рідного краю, шанни до духовних надбань народу, зокрема народної пісні. Він твердив, що без допомоги вчителя, його високих естетичних смаків діти можуть і не помітити краси навколишнього світу. Цієї спостережливості їх треба вчити. І тому педагог неодноразово радив своїм колегам йти з дітьми до лісу, у поле, на берег річки і прилучати їх до красоти рідної природи, розкривати красу і образність слова, цитуючи поетичні вислови українських митців, рядки рідних пісень. «Школою радості» називав він такі заняття.

* Клочкова Л. В.

НА ДОПОМОГУ ПЕДАГОГУ

Василь Олександрович вважав, що перш ніж вимагати від школярів самостійних, оригінальних творів, словесникові слід самому навчитися вправно писати творчі роботи, скажімо, про весняну грозу, січеву завірюху тощо. Він має допомогти дітям власним прикладом, бо творчість заохочується творчістю.

Видатний педагог написав понад тисячу творів-мініатюр, які були зразками для дітей, і серед них: «Бджоли вилітають з вулика», «Захід сонця перед дощем», «Конвалії», «Вечірня тиша в степу», «Посади своє дерево», «Букет польових квітів» та інші. Він докладно розробив методику складання творів-мініатюр, які тепер часто проводять на уроках словесники. Багато уваги приділяв праці учнів над добором слова. Разом з дітьми він виготовив великий ілюстрований альбом «Скарбниця рідної мови», де записувалися влучні поетичні слова, словосполучення, вирази. Усе це сприяло вихованню у школярів чуття слова, поетичного бачення світу. Готуючи учнів до написання творів, він радив їм не бути багатослівними, писати стисло, образно. В. Сухомлинський опрацював систему тем учнівських творів з 1-го по 10-й клас. Ці теми й досі використовують словесники у своїй практичній роботі.

Учений обґрунтував систему знань, умінь і навичок із розвитку зв'язного мовлення дітей за класами, що є певними етапами, сходинками у володінні словом. До такої системи він відносив *уміння*:

- спостерігати явища навколишнього світу;
- думати: зіставляти, порівнювати, протиставляти, знаходити незрозуміле, дивуватися;
- висловлювати думку про те, що учень бачить, спостерігає, про що міркує;
- швидко, виразно, свідомо читати та грамотно писати;
- виділяти логічно закінчені частини прочитаного, устанавлювати взаємозв'язок і взаємозалежність між ними;
- знаходити книжку з питання, яке цікавить, а в книжці – відповідний матеріал;
- робити попередній логічний аналіз тексту;
- слухати оповідача та ін.

Як бачимо, В. Сухомлинський велику увагу приділяв словесній творчості дітей, неодноразово підкреслюючи, що однією з причин слабкого духовного розвитку окремих учнів є незадовільна робота з розвитку їхнього усного та писемного мовлення.

Педагог вважав, що без мислення, без почуття немає дитини, як і людини взагалі, а тому завдання школи – прищепити учням власне бачення світу, навчити їх мислити, відчувати. Це є першим кроком до творчості, це породжує потяг до розумової праці, бажання досягнути незрозуміле.

А першим провідником до натхненної творчої праці є вчитель. Його діяльність багатогранна: це й організаційно-педагогічна і науково-методична, навчально-виховна робота, що включає роботу з колективом взагалі й особистістю зокрема,

НА ДОПОМОГУ ПЕДАГОГУ

спілкування із сім'єю вихованця. Василь Сухомлинський був переконаний, що «не варто забувати дуже важливої істини: виховує не програма, не підручник, не метод, а особистість і лише особистість учителя» [5, с. 106]. Педагогом було розроблено «Мовний кодекс учителів», що сприяв творчому самовдосконаленню педагогів.

Таким чином, розроблена Сухомлинським педагогічна система роботи з розвитку мовлення учнів збагатила науку новаторськими ідеями і положеннями, зробила внесок і в теорію, і в практику навчання та виховання.

Науково-педагогічна спадщина В. Сухомлинського знайшла належне відображення в працях науковців, учителів України. Його творчості присвячено більше 60 дисертаційних і 10 монографічних досліджень. У 1990 р. утворена Міжнародна асоціація В. Сухомлинського, яка провела кілька наукових конференцій, семінарів та симпозіумів, присвячених науковій спадщині великого педагога.

Цікаві ідеї і традиції, започатковані Добротворцем, продовжують жити не лише в Павлівській школі, але й у багатьох школах України.

У своїй роботі ми відстежили впровадження ідей Великого Дидакта на уроках рідної мови в Томинобалківській ЗОШ I–III ступенів Білозерської районної ради Херсонської області.

Працюючи над удосконаленням навчально-виховного процесу, поліпшенням розумового, морально-етичного, трудового, естетичного виховання школярів засобами рідного слова, учителі мови використовують педагогічну спадщину В. Сухомлинського, його багатющий досвід.

У школі успішно утверджується культ Батьківщини, людини, матері, книги, рідного слова, праці, природи, без яких, на думку педагога, не може бути справді народної школи як «духовної колиски народу, його культури, слави і величчя» [6, с. 60].

Культ рідного слова, проголошений Василем Олександровичем, – це реальність сьогодення. Втілюючи в життя Закон України «Про мови», педагогів Томинобалківської школи творчо використовує ідеї і поради видатного педагога:

- постійно дбати про розвиток і збагачення мовної культури учнів, працюючи над усіма її компонентами: звуком, словом, словосполученням, реченням, текстом;
- збагачувати словниковий запас;
- розвивати словесну творчість дітей, прилучати до яскравого, виразного, барвистого слова;
- створювати в школі єдиний мовний режим.

Реалізуючи рекомендації Сухомлинського щодо створення системи розвитку пізнавальної активності учнів засобами рідного слова, учителі школи активно долучаються до розвитку творчих здібностей вихованців, формуванню естетичних почуттів через складання казок, написання творів-мініатюр тощо.

НА ДОПОМОГУ ПЕДАГОГУ

Як відомо, сам педагог написав чимало казок для дітей. У меморіально-педагогічному музеї Дидакта зберігаються понад 80 томів казок, написаних учнями Павлиської школи. Тому пропонування досвід роботи Василя Олександровича є дієвим на уроках розвитку мовлення у 5-6 класах: складання казок («Казка осіннього листочка», «Загадки казкового світу Сухомлинської»), інсценізації за казками автора («Чому ж горобець утік?», «Півень та сонце», «Заєць і морква»), збірка «Щастя на крилах».

Ще з початкових класів, учителі залучають дітей до спостережень за явищами природи (наприклад, як сідає сонце за горизонт, якого кольору вода, на що схожа хмарка-мандрівниця тощо); за змінами в осінньому (зимовому, весняному) саду; саме вчителі допомагають учням знайти потрібне слово для висловлення думки, побудови фрази в описі улюбленої тваринки, деревця, веселого свята, події тощо. Такі форми роботи сприяють розвитку мовлення учнів, їхньої творчої уяви.

Уже стали традиційними для учнів 5 класу Томинобалківської ЗОШ зустрічі з осіннім парком на уроках української мови. Насолоджуючись красою золотої осені, діти потрапляють у чарівний світ казки, яку їм розповідає «листочок-мандрівник». Під час такої подорожі п'ятикласники збирають враження про чарівність природи, занотовують кольори осені, знаходять «улюблене» дерево, про яке і складають власну казку.

Як бачимо, цінною для навчально-виховного процесу є літературна спадщина вченого. Учителі української мови на уроках зв'язного мовлення активно використовують збірки казок, оповідань, етюдів, упорядкованих дочкою Великого Дидакта – Ольгою Сухомлинською: «Чиста криниця», «Гаряча квітка», «Вогнегривий коник». Переконані: тільки тонкий знавець дитячих душ, їхньої психології міг створити такі дитячі твори, які сприяють вихованню важливих людських якостей. Письменник-педагог дитячими вустами ставить запитання, на які школярам треба шукати відповіді разом з учителем, батьками, ровесниками.

В. Сухомлинський розуміє, що дитячі твори – це результат великої роботи, тому він пропонував учителям перед тим, як давати творчу роботу учням, самим написати твір на задану тему з орієнтацією на відмінника: створити еталон учнівського твору. Це змусило вчителів глибше задуматись над тим, як використовувати можливості учнів, надавати їм практичну допомогу.

Сьогодні зрозуміло, що цей досвід може наслідувати не кожен учитель української мови, проте і відкидати його не варто. Учителі Томинобалківської ЗОШ систематизували методичну збірку «До невичерпаного джерела творчості В. Сухомлинського». Вона містить такі форми роботи на уроках рідної мови та літератури:

НА ДОПОМОГУ ПЕДАГОГУ

- літературні ігри, кросворди; подорожі за творами письменника;
- види завдань на уроках мови; перекази тексту;
- словникові (вибіркові, розподільні, пояснювальні, зорові, слухові) та контрольні диктанти; систематизовано афоризми педагога;
- лексичний (стилістичний) аналіз тексту; робота з деформованим текстом;
- складання текстів різних типів мовлення (розповідь, опис, роздум);
- матеріали для написання творчих робіт;
- рекомендації щодо написання письмових робіт різних типів, стилів, жанрів мовлення; кращі роботи учнів-випускників;
- розроблена серія уроків з розвитку мовлення за «Листами до сина» В. О. Сухомлинського.

Переконані, матеріали збірки допоможуть учителям-словесникам у роботі з формування навчально-мовленнєвої компетентності учнів на уроках української мови у 5-6 класах через використання педагогічної спадщини В. О. Сухомлинського.

Безперечно, думки, рекомендації вченого, учителя української мови і літератури за фахом, повинні знайти своє втілення у праці творчих вчителів України, бо вони актуальні і сьогодні.

Мовленнєва підготовка учнів здійснюється на всіх уроках української мови.

Комунікативно-функціональний підхід, який покладено в основу навчання рідної мови, передбачає пріоритет розвитку вмінь і навичок мовленнєвої діяльності, а робота над мовною теорією підпорядковується інтересам розвитку мовлення. Тому зміст програмового матеріалу у кожному класі розпочинається мовленнєвою змістовою лінією [1, с. 77].

Зв'язне мовлення – це мовленнєва діяльність, що сприяє формуванню в учнів умінь і навичок будувати власні й сприймати та відтворювати чужі усні та писемні висловлювання. Рекомендуємо твори В. О. Сухомлинського [4, с. 30-270] для проведення переказів (таблиця 1).

Словесна творчість – це могутній стимул духовного життя дитини, ефективний засіб розумового розвитку школяра, джерело натхнення в оволодінні культурою зв'язного мовлення, надійний спосіб самовираження й самоствердження особистості. Тому, велику увагу варто приділяти написанню творчих робіт, формуванню мовленнєвої компетентності учнів.

Отже, учителі української мови для формування мовленнєвої компетентності учнів 5-6 класів можуть використовувати дидактичну спадщину визначного педагога ХХ століття В. О. Сухомлинського.

НА ДОПОМОГУ ПЕДАГОГУ

Таблиця 1

Перелік рекомендованих художніх творів В. О. Сухомлинського для проведення переказів у 5-6 класах

№ за пор.	Вид переказу	Стор. підруч.	Тексти, пропонувані авторами основного підручника	Пропоновані твори В. О. Сухомлинського
1	Говоріння Усний докладний Вимоги до мовлення	31	«Легенда про горючі камінці». (За М. Янком)	«Цікава Сорока»
2	Докладний переказ тексту наукового стилю	56	Зародження української медичної науки	«Як заходить Сонце»
3	Докладний переказ розповідного тексту, що містить опис предмета	86	«Глиняний коник» (М. Стельмах), «Горщик» (Н. Крупненко)	«Квітка Сонця»
4	Усний докладний переказ	97	Народна казка «Про гриби»	«Чому опадає листя з дерев»
5	Усний докладний переказ із завданням	114	Народна казка «Мудрий парубок»	«Для чого кажуть спасибі»
6	Усний докладний переказ із завданням	142	Закінчити казку «Мудрий царевич»	«Куди поспішали мурашки»
7	Усний переказ	180	«Бабусин карбованець» (В. Винниченко)	«Дідусева ложка»
8	Усний переказ ху- дожного тексту з творчим завданням	218	«Соловейко» (Б. Комар)	«Цікаве зернятко»
9	Усний переказ тексту, що містить синоніми й антоніми	223	Народна казка «Гриць та Змій»	«Ласкавий вітер і холодний вітруга»
10	Письмо Докладний переказ	48	«Дорогий подарунок» (М. Янок)	«Восени пахне яблуками»
11	Докладний переказ	70	«Срібне озеро» (Народна творчість)	«Це було на Дніпрі»
12	Докладний переказ	98	«Що треба знати про гриби»	«Корисний чи шкідливий»
13	Докладний переказ	122	«Бушля» (Г. Тютюнник)	«Чому ж посмі- хався Дмитро»
14	Докладний переказ, що містить роздум	189	Легенда «Суд Соломона»	«Тепер ти станеш учнем людським»
15	Докладний пере- каз, що містить опис тварини	230	«Пундик» (У. Самчук)	«Пихатий півень»
16	Докладний пере- каз із творчим завданням	270	«Ім'я» (Л. Хаплива- Щур)	«Бо Сонце – єдине», «Мати – єдина»

Література:

1. Бабкіна О. А. Уроки розвитку зв'язного мовлення. 5-6 кл. / О. А. Бабкіна, Т. А. Колесник / За ред. Г. Р. Корицька – Х. : Вид. група «Основа», 2008. – С. 73-77.
2. Бондаренко Н. Робота над типами мовлення у 5 – 6 класах // Бібліотечка «Дивослова». – 2007. – № 4. – 64 с.
3. Глазова О. Матеріали до вивчення мови в 6 класі // Дивослово. – 1999. – № 12. – С. 15-23.
4. Глазова О. П., Кузнецов Ю. Б. Рідна мова: Підручник для 5 класу ЗНЗ. – К. : Освіта України, 2005. – 288 с. : іл. .
5. Довга О. М. Як писати твір: Методичний посібник для вчителів-словесників. – К. : Видавничий центр «Просвіта», 1995. – С. 16-19.
6. Мамчур Л. Робота В. Сухомлинського над розвитком зв'язного мовлення учнів // Українська мова і література в школі. – №1. – 1998. – С. 106-109.
7. Українська мова. 5- 12 класи. Програма для ЗОНЗ / Автори Г. Т. Шелехова, В. І. Тихоша та ін. / За ред. Л. В. Скуратівського. – К. , Ірпінь: Перун, 2005. – 176 с.

Круглова А. Р.*

**ОРГАНИЗАЦИЯ И УПРАВЛЕНИЕ ПОЗНАВАТЕЛЬНОЙ
ДЕЯТЕЛЬНОСТЬЮ УЧАЩИХСЯ НА УРОКАХ РУССКОГО
ЯЗЫКА**

Стаття присвячена проблемі організації пізнавальної діяльності учнів та керуванню нею на уроках російської мови; розглянуто методи і прийоми керування пізнавальною діяльністю.

Вопросы организации и управления познавательной деятельностью учащихся относятся к числу наиболее актуальных проблем современной педагогической науки и практики. Реализация этих вопросов в обучении имеет большое значение, т. к. наше общество нуждается в активных и творческих личностях, умеющих мыслить, анализировать, делать выводы, оценивать и принимать решения. А обучение русскому языку, овладение его литературными нормами помогают создать условия для воспитания такой личности.

Пристальное внимание ученых, методистов к проблемам организации и управления познавательной деятельностью учащихся характерно для всех периодов развития школы. Дидактические теории Я. Коменского, И. Песталоцци, А. Дистервега говорят о необходимости развития познавательной деятельности учащихся в процессе обучения. Огромное значение вопросу стимулирования учебно-познавательной деятельности придают современные методисты: Г. Ф. Денисовец, Г. В. Сирота и др. Методы и приемы познавательной деятельности исследуются О. Н. Беляевым, Г. Р. Передрий, И. С. Олейником, В. К. Иванен-

* © Круглова А. Р.